

Konrad Wiesław Ślusarski

ORCID: 0000-0001-8433-7871
(Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie)

ZBIÓR FOTOGRAFII GŁÓWNEJ KOMISJI BADANIA ZBRODNI PRZECIWKO NARODOWI POLSKIEMU – DOŚWIADCZENIA W PORZĄDKOWANIU, OPRACOWYWANIU, DIGITALIZACJI I UPOWSZECHNIANIU*

Zbiór fotografii Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu jest jedną z najważniejszych kolekcji materiałów ikonograficznych ukazujących II wojnę światową na ziemiach polskich i związane z nią zbrodnie niemieckie. Wiele ze zgromadzonych w nim obrazów już od dziesięcioleci funkcjonuje m.in. w literaturze przedmiotu jako materiał ilustracyjny. Niestety, bardzo często nie jest w niej wskazywane źródło pochodzenia fotografii, przez co nie są one kojarzone ze spuścizną po Głównej Komisji. Co gorsza, zdecydowana większość materiałów z tego zbioru w ogóle nie jest szerzej znana w społeczeństwie.

Prezentacja zbioru i jego „stanu zastanego”

Zbiór fotografii był prawdopodobnie tworzony przez cały okres istnienia Głównej Komisji, a zatem już od jej powstania w 1945 r.¹ Od 1965 r. za jego porządkowanie,

* Tekst jest zmodyfikowaną wersją referatu wygłoszonego przez autora na konferencji naukowej: „Obrazy II wojny światowej w materiałach fotograficznych i filmowych”, zorganizowanej 28 X 2019 r. w Warszawie przez Archiwum IPN z okazji ustanowionego przez UNESCO Światowego Dnia Dziedzictwa Audiowizualnego.

¹ Początkowo Komisja funkcjonowała pod nazwą „Główna Komisja Badania Zbrodni Niemiec-kich w Polsce”, od 1949 r. – „Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce”, od 1984 r. –

opracowanie archiwalne i opiekę odpowiadała w archiwum komórka zajmująca się dokumentacją audiowizualną.

Omawiane archiwalia GK składają się z zebranych razem i zewidencjonowanych luźnych materiałów fotograficznych o bardzo różnorodnej formie, treści i pochodzeniu. Nie należą do tego zbioru zdjęcia znajdujące się w innych zespołach i dokumentach Komisji, najczęściej w aktach, a także mikrofilmy i fotokopie. W skład zbioru weszły jednak wykonane z nich reprodukcje, rzadziej oryginały wyłączone z akt i zastąpione w nich przez kopie.

W związku z tym, że dzieje i sposób kształtowania się zbioru oraz jego zawartość były przedmiotem wcześniejszych publikacji², aby nie powtarzać znanych już informacji, w niniejszym artykule zdecydowano się ograniczyć tylko do krótkiej syntezy.

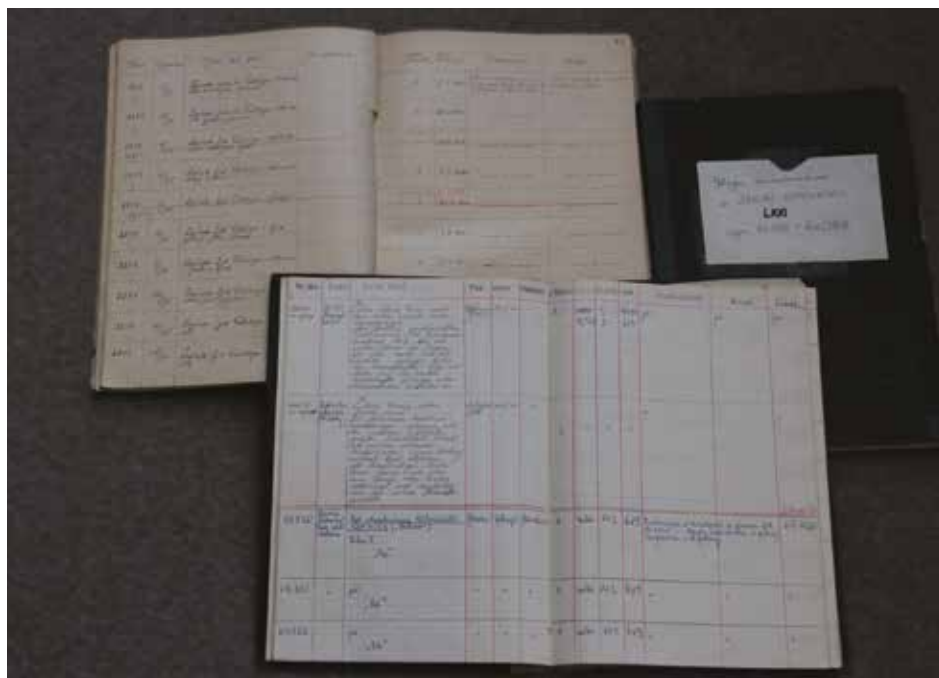
Kolekcja jest przykładem zbioru otwartego o charakterze funkcjonalnym i użytkowym. Sposób jej powstawania, kształt i metody opracowywania były pochodną potrzeb aktotwórcy wynikających z celów jego działalności.

Mysłą przewodnią Głównej Komisji podczas tworzenia zbioru było gromadzenie fotografii, które mogły służyć jako materiał dokumentacyjny i poglądowy oraz być wykorzystywane do identyfikacji osób oskarżanych o zbrodnie wojenne. Wartość zatem miał jedynie utrwalony obraz, a forma i charakter nośnika oraz jego pochodzenie w zasadzie były bez większego znaczenia. Przy takim założeniu równie istotne były zarówno oryginały, jak i kopie. Doprowadziło to do występowania obok siebie odbitek będących oryginałami oraz zdjęć zachowanych jedynie w formie kolejnych kopii (najczęściej reprodukcji pierwotnych lub wtórnych, czyli reprodukcji reprodukcji). Często nie starano się nawet odrzucać np. otrzymany kopii zdjęć, mimo że w zbiorze posiadano już ich oryginał.

Komisję interesowały wyłącznie te fotografie, których tematyka odpowiadała jej zapotrzebowaniom. Skupiono się więc na gromadzeniu dokumentacji fotograficznej zbrodni dokonywanych przez okupanta niemieckiego oraz prowadzonej przez niego polityki w stosunku do ludności zamieszkałej na ziemiach polskich. Stąd też w jej zasobie niewiele jest materiałów dotyczących polskiego podziemia, polityki międzynarodowej i zagranicznych przywódców, walk na różnych frontach i teatrach działań wojennych,

„Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytut Pamięci Narodowej”, od 1991 r. – „Główna Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej”. Została zlikwidowana w 1999 r., a w jej miejsce powstał Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

² Pierwsze kompleksowe omówienie zawartości zbioru wraz z jego dziejami zawiera obszerna praca *Zbiór fotografii byłej Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej*, t. 1: *Przegląd zawartości*, red. nauk. T. Stempowski, K.W. Ślusarski, Warszawa 2019. Czytelnik znajdzie w niej szczegółowe opisy poszczególnych albumów oraz omówienie zawartości haśle tematycznych, na które w GK podzielono zdjęcia luźne. Bardzo pomocne są tu rozbudowane indeksy osobowy i miejsc, które opublikowano w osobnym tomie: *Zbiór fotografii byłej Głównej Komisji...*, t. 2: *Indeksy*, red. nauk. T. Stempowski, K.W. Ślusarski, Warszawa 2019. Wymieniona edycja jest znacznym rozszerzeniem wcześniejszego artykułu autorstwa obu redaktorów. Zob. T. Stempowski, K.W. Ślusarski, *Wydzielony zbiór fotografii byłej Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2013, t. 6, s. 171–203. Warto w tym miejscu wymienić także pierwsze publikacje omawiające całość zbioru: I. Gass, *Zbiór fotografii GK Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytutu Pamięci Narodowej*, „Fotografia” 1988, nr 3/4, s. 54–57; eadem, *Zbiór fotografii Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej*, „Archiwista” 1993, nr 88, s. 49–56.

Księgi inwentarzowe zbioru fotografii GKBZpNP: u góry jeden z pierwszych tomów (z lat czterdziestych); poniżej jeden z ostatnich tomów (z lat osiemdziesiątych), Warszawa, 2015 r. Fot. Jerzy Sieradzki

ruchu oporu w innych krajach okupowanych, polskich władz politycznych i formacji wojskowych za granicą. Zbiór pokazuje zatem niepełny obraz II wojny światowej. Zgromadzono w nim np. wiele zdjęć Niemców – od przedstawicieli najwyższych władz III Rzeszy po szeregowych żołnierzy i funkcjonariuszy, często anonimowych, a jednocześnie – poza nielicznymi wyjątkami – brak tu wizerunków polskich polityków, działaczy, wojskowych i członków podziemia³.

Duża różnorodność zebranych w zbiorze materiałów fotograficznych i przyjęte w Głównej Komisji zasady ewidencji powodują, że jego wielkość można określić jedynie szacunkowo na ok. 128 tys. zdjęć. Aktotwórca swoją ewidencją objął 67 960 pozycji, nadając im numerację ciągłą od 1 wzwyż, jednolitą dla całości zbioru niezależnie od charakteru fotografii i rodzaju nośnika (pozytyw, negatyw, fotokopia, zdjęcie w albumie, nawet druk i ksero). Kolejne numery nadawano w miarę „wciążania” fotografii na ewidencję – bez podziału na serie, podserie i kolekcje, a zatem niezgodnie z metodyką

³ Próżno szukać w zbiorze zdjęć takich postaci, jak np. gen. Władysław Anders, gen. Emil Fieldorf, delegat rządu na kraj Jan Stanisław Jankowski, prezydent RP Władysław Raczkiewicz, gen. Stanisław Sosabowski, gen. Kazimierz Sosnkowski, czy członków Szarych Szeregów (np. Jana Bytnara ps. „Rudy”, Jana Rodowicza ps. „Anoda”, Tadeusza Zawadzkiego ps. „Zośka”) i innych formacji (m.in. GL/AL, BCh, NSZ, AK – wyjątek stanowi tu dokumentacja związana z powstaniem warszawskim), a także powojennego podziemia antykomunistycznego.

archiwalną. Wiele numerów ewidencyjnych jest wspólnych dla odbitki i negatywu tego samego obrazu lub dla kilku odbitek. Dodatkowo wykonywano reprodukcje zdjęć znajdujących się w albumach, a następnie umieszczano je w skrzynkach tematycznych. Co więcej, liczne fotografie – zwłaszcza te umieszczone w albumach – nie zostały zewidencjonowane przez pracowników GK.

Ewidencjonowanie fotografii opierało się na katalogowaniu obrazów, więc niekiedy zdjęcia znajdujące się na jednej odbitce (np. na reprodukcji karty albumowej lub strony książki, odbitce zdjęcia sygnałnego) dostawały osobne sygnatury. Zasad ewidencji zdjęć nigdy jednak w Komisji nie sformalizowano, stąd można zauważyć wiele niekonsekwencji w opracowywaniu obrazów, które wynikały z różnych rozwiązań stosowanych przez poszczególne osoby. Przykładem może być ich podejście do zdjęć sygnałnych, a więc obrazów zawierających kilka ujęć danej osoby: raz nadawano odbitce jeden numer, a konkretne ujęcia wyróżniano literą (lub rzadziej cyfrą rzymską), w innych przypadkach każde ujęcie otrzymywało osobny numer, mimo znajdowania się na jednej odbitce. Równie niezdecydowanie postępowano ze stykówkami, które czasem cięto na paski po 2–6 klatek, a innym razem na poszczególne klatki. Podobne ujęcia danego motywu lub osoby często łączono pod jedną sygnaturą, mimo różnego pochodzenia poszczególnych odbitek.

W zbiorze z czasem wyodrębniły się osobne części zawierające materiały wytworzone na odmiennych nośnikach: klisze negatywów celuloidowych, klisze negatywów szklanych, odbitki pozytywowe uporządkowane tematycznie, odbitki w albumach, odbitki dużego formatu. Każde zdjęcie z tych materiałów, choć często odnosiło się do tego samego obrazu i było połączone sygnaturą, przechowywano osobno.

Obecnie bardzo dużym problemem jest odtworzenie dziejów fotografii i jej pierwotnego źródła, ustalenie autora i okoliczności powstania. W przypadku wielu zdjęć spowodowane jest to szczątkowymi lub bardzo ogólnymi informacjami, jakie zachowały się w dostępnej dokumentacji, na temat pochodzenia poszczególnych odbitek i okoliczności ich pozyskania przez aktotwórcę. Często jedyną informacją jest niewiele mówiący zapis: „przekazał pan... X [tu podane jest nazwisko – K.W.Ś.]” lub „przekazano z... XXX [tu podana jest nazwa instytucji, urzędu lub komórki GK – K.W.Ś.]”. Wiele odbitek pozyskano (w formie oryginału lub wykonanej kopii) od osób prywatnych lub instytucji, które weszły w ich posiadanie przypadkowo. Nie można przez to nieraz jednoznacznie stwierdzić, czy w zbiorach znajduje się oryginał, czy też jakaś kopia, a także ustalić miejsca przechowywania oryginału lub pierwowzoru. Zwłaszcza, że często z oryginałów były wykonywane reprodukcje, które ponownie były reprodukowane, a proces ten był powtarzany niekiedy wielokrotnie.

Metody opracowywania, porządkowania i przechowywania zbioru zostały wykształcone dopiero w połowie lat sześćdziesiątych wraz z powstaniem Archiwum GK i jego wyspecjalizowanej komórki zajmującej się gromadzeniem dokumentacji audiowizualnej. Opracowanie polegało na umieszczeniu zewidencjonowanej odbitki pozytywowej zdjęcia na karcie zabezpieczającej i zaopatrzeniu jej w opis według przyjętego szablonu oraz przypisaniu do danego hasła tematycznego. W obrębie haseł tematycznych zdjęcia układano według numerów inwentarzowych, nie stosowano więc porządku chronologicznego czy logicznego. Z czasem ogólne hasła tematyczne dzielono na bardziej szczegółowe (np. działania wojenne – kampania wrześniowa, kampania na Zachodzie,

Skrzynki zbioru negatywów (stan odziedziczony po aktotwórcy),
Warszawa, 2015 r. Fot. Jerzy Sieradzki

Przykłady kart zabezpieczających ze zdjęciami luźnymi. Widoczne różnice
w sposobie sporządzania opisów, Warszawa, 2015 r. Fot. Jerzy Sieradzki

kampania w Grecji, kampania w ZSRS) lub na podhasła geograficzne (np. według dawnych województw⁴ lub miejscowości).

Materiały najczęściej przechowywano uporządkowane tematycznie w odkrytych drewnianych skrzynkach zawierających odbitki umieszczone na kartach zabezpieczających wykonanych z grubego papieru oraz zaopatrzone w opisy. Skrzynki często były niższe od wysokości kart, które w dodatku wkładano pionowo⁵. Miały więc formę katalogu i nie zapewniały należytej ochrony przed uszkodzeniami mechanicznymi kart (np. zaginanie się, odkształcanie, kruszenie) i odbitek (np. zahaczanie rogami zdjęcia o nacięcia na odbitki na sąsiednich kartach przy wyjmowaniu lub wkładaniu karty) oraz wpływem czynników zewnętrznych (np. kurz). Karty (zwłaszcza te najstarsze) wykonywano nierzadko z kwaśnego papieru, który z czasem zaczynał się kruszyć. Często na pojedynczej karcie umieszczano kilka odbitek pozytywowych tego samego zdjęcia

(np. oryginał i kopie, ewentualnie kilka lub kilkanaście identycznych odbitek, gdy zdjęcie zachowało się w wielu egzemplarzach). Warto podkreślić, że Komisja nie stworzyła katalogu kartkowego i innych pomocy pozwalających na prowadzenie kwerend w zbiorze bez korzystania z oryginałów⁶.

Skrzynki tematyczne z fotografiami luźnymi (stan pierwotny) – porównanie wielkości kart zabezpieczających i skrzynek o dwóch różnych wysokościach. Widoczne odkształcenia i uszkodzenia kart wynikające z takiego sposobu przechowywania, Warszawa, 2015 r. Fot. Jerzy Sieradzki

Serie i kolekcje zdjęć luźnych o wspólnym pochodzeniu nie zawsze traktowano jako spójną całość, mimo katalogowania ich pod kolejnymi numerami. Chociaż w wielu przypadkach tworzono z nich jedno hasło tematyczne i przechowywano obok siebie, to jednak równie często rozbijano je na poszczególne odbitki, przypisywano do różnych haseł i tym samym zrywano ich wzajemne powiązania, np. chronologiczne, pochodzenia czy autorstwa.

Albumów także nie traktowano jako osobne jednostki archiwalne, a jedynie ewidencjonowano znajdujące się w nich zdjęcia. Poza nielicznymi wyjątkami nie dostrzegano w nich określonej kompozycji będącej efektem działalności autora. Nie były też – jako całość – przedmiotem opracowania i krytyki badawczej.

⁴ Przez cały okres funkcjonowania GK konsekwentnie stosowano podział na województwa istniejące w latach 1950–1975, nie uwzględniając zmian wprowadzonych w wyniku reformy administracyjnej PRL z 1975 r.

⁵ Wysokość bocznych ścianek skrzynki to 9,5 lub 13 cm (w zależności od modelu), przy rozmiarach skrzynki (długość × szerokość) 35,5 × 24 cm lub 35,5 × 22,7 cm. Dla porównania wielkość karty (wysokość × podstawa) to najczęściej ok. 25 × 20 cm.

⁶ Podejmowane były próby tworzenia kartotek tematycznych dla wybranych zagadnień, lecz żadnej z nich nie ukończono, a potem nie uzupełniano. Można je zatem uznać za niepełne i nieobejmujące całości zbioru. Wyjątkiem jest Kartoteka zbrodniarzy, która była prawdopodobnie przeznaczona tylko do użytku wewnętrznego.

Kliske negatywowe z kolekcji po krakowskich zakładach fotograficznych (stan odziedziczony po aktotwórcy). Widoczne rezultaty nieprawidłowego przechowywania materiałów przed ich przejęciem przez GKBZpNP i nieprzeprowadzenia przez nią konserwacji, Warszawa, 2015 r. Fot. Jerzy Sieradzki

Podjęte działania i czynności

Stan kolekcji po jej przejęciu do zasobu archiwalnego IPN od początku był niezadowolający z perspektywy obecnie obowiązujących standardów opracowania i przechowywania tego rodzaju dokumentacji w archiwach. Wymagał więc podjęcia wielu działań mających na celu poprawienie tej sytuacji.

W pierwszej kolejności zlikwidowano skrzynkę zdjęć „zastrzeżonych”, czyli wyłączonych z udostępniania. Nie jest znane kryterium przyjęte do stworzenia tej skrzynki, lecz najprawdopodobniej chodziło o uniemożliwienie szerokiego dostępu do fotografii najdrastyczniejszych i nieodpowiadających ideologicznej linii polityki historycznej prowadzonej w PRL⁷. Osoby zainteresowane mogły się z nimi zapoznać jedynie za zgodą dyrektora Archiwum GK i kierownictwa GK. W IPN zdjęcia „zastrzeżone” scalono z resztą zbioru, umieszczając je pod odpowiednimi hasłami tematycznymi, zgodnymi z opisami zawartymi na kartach zabezpieczających.

Po przeprowadzeniu skontrum całość zbioru – uporządkowanego tematycznie i opracowanego przez aktotwórcę – została zdigitalizowana i w przyszłości będzie udostępniana zainteresowanym w bazie kopii cyfrowych ZEUS. Obecnie układ kopii

⁷ Dotyczyło to głównie fotografii z pogromu Żydów dokonanego we Lwowie przez ludność ukraińską po zajęciu miasta przez Niemców w 1941 r., w mniejszym stopniu zdjęć fragmentów zwłok ludzkich odkrytych po wojnie na terenie Instytutu Anatomii Akademii Medycznej w Gdańsku-Wrzeszczu.

cyfrowych odpowiada układowi skrzynek, przy czym identycznie ustrukturyzowane są znajdujące się osobno:

- kopie obrazów (w formacie TIFF) będące plikami do wprowadzenia do bazy ZEUS;
- kopie kart zabezpieczających (w formacie JPG) będące plikami użytkowymi wykorzystywanymi przy udostępnianiu i opracowywaniu zdjęć w bazie ZEUS bez konieczności korzystania z oryginałów⁸.

Odbitki pozytywowe są stopniowo przepakowywane w obwoluty bezkwasowe i oddzielane od kart zabezpieczających w celu uchronienia zdjęć przed degradacją. Nośniki i karty są porządkowane według układu wynikającego z ewidencji aktotwórcy – w kolejności numerów inwentarzowych. Pozwoli to na skupienie w jednym miejscu wszystkich odbitek danego zdjęcia, które czasem były rozproszone między skrzynkami lub w rozsypie.

Albumy z fotografiami zostały zebrane w jedną kolekcję⁹, zewidencjonowane jako poszczególne jednostki archiwalne oraz uporządkowane według kryterium chronologicznego i charakteru (oryginalne niemieckie albumy wytworzone instytucjonalnie, niemieckie albumowe wydawnictwa propagandowe zawierające odbitki fotograficzne, oryginalne niemieckie albumy prywatne, albumy powojenne, kopie albumów itd.). Sukcesywnie trwa proces ich digitalizacji, zabezpieczania i ewentualnej konserwacji, a także opracowywania w cyfrowych bazach danych (ZEUS, „Cyfrowe Archiwum”).

Zbiór negatywów szklanych i celuloidowych jest sukcesywnie porządkowany. Rozpoczęto jego przepakowywanie w ochronne materiały bezkwasowe w celu oddzielenia od zniszczonych i kwaśnych kopert. W razie konieczności będzie prowadzona konserwacja uszkodzonych i zabrudzonych klisz¹⁰.

Proces porządkowania i zabezpieczania poszczególnych części zbioru rozłożony jest w czasie. Wynika to z rozmiaru kolekcji oraz konieczności równoczesnej pracy na innych materiałach archiwalnych zgromadzonych w Archiwum IPN.

Wnioski

Nie ulega wątpliwości, że zbiór ze względu na swoją wartość naukową i wizualną powinien być przechowywany zgodnie z panującymi obecnie w archiwistyce standardami, tak by nie narażać materiałów na uszkodzenia mechaniczne i działanie szkodliwych czynników. Różne standardy zabezpieczeń wyznaczonych dla poszczególnych rodzajów nośników wymagają oddzielenia odbitek pozytywowych od negatywów, a każda z tych kategorii musi być zmagazynowana osobno.

Wieloletnie prace nad zbiorem i jego wykorzystywanie skłaniają do refleksji, że jego docelowy układ powinien być jak najprostszy, pozwalający na połączenie wszystkich ele-

⁸ Przyjęty schemat wynikał z potrzeb związanych z opracowaniem fotografii w bazie ZEUS i miał charakter tymczasowy, a digitalizacja nastąpiła przed wypracowaniem jednorodnych zasad digitalizacji materiałów archiwalnych w Archiwum IPN. Stąd różnice w formatach poszczególnych kopii i ich wielkości w porównaniu do standardu przyjętego przy planowej reprografii zasobu archiwalnego IPN.

⁹ Spis IPN BU 2972.

¹⁰ Szczególnie dotyczy to tysięcy klisz przejętych pod koniec lat sześćdziesiątych, które od 1945 r. leżały zdeponowane w piwnicach gmachu sądów grodzkich w Krakowie. Blisko ćwierć wieku składowania w warunkach niesprzyjających przechowywaniu materiałów archiwalnych spowodowało ich degradację i w wielu przypadkach bezpowrotne uszkodzenia przez wilgoć (zwłaszcza dużej części odbitek pozytywowych na podłożu papierowym).

mentów związanych z konkretnym obrazem, ale znajdujących się na różnych nośnikach (poszczególne odbitki, klisze negatywów, karty zabezpieczające) przechowywanych osobno ze względu na odmienne potrzeby właściwej ochrony materiałów. Konkordancja sygnatur różnych jednostek z zapisami w dokumentacji aktowej i pomocach ewidencyjnych okazuje się często czasochłonna oraz prowadzi do zerwania wzajemnych powiązań istniejących między nimi.

Podczas tworzenia wykazu omawianych materiałów mogą być pomocne doświadczenia wyniesione z ewidencjonowania i udostępniania innych źródeł znajdujących się w Archiwum IPN. Przykładem mogą być zbiory akt paszportowych, których układ spisu ewidencyjnego IPN oparto na ewidencji stworzonej przez aktotwórcę. Numer ewidencyjny akt paszportowych nadany przez aktotwórcę jest bowiem tożsamy z numerem pozycji na nowym spisie. Nieco innym przykładem są spisy mikrofilmów, które nie uniemożliwiają zamawiania i korzystania z jednostek znajdujących się jednocześnie w dwóch egzemplarzach na dwóch nośnikach fizycznych o różnym charakterze (negatywy i tzw. diazo) i przechowywanych osobno.

Coraz powszechniejsze korzystanie z cyfrowych baz danych powoduje, że układ zbioru nie ma wpływu na jego dostępność i jakość prowadzonych elektronicznie kwerend. Sygnatura i układ materiałów nie determinują również układu rekordów i opisów w bazie, który może być modyfikowany w miarę poszerzania opisów lub dokonywania nowych ustaleń merytorycznych (np. określenie miejsca, czasu i okoliczności powstania zdjęcia lub identyfikacja uwiecznionych osób).

Podobnie jak w przypadku innych materiałów archiwalnych, przyjęto zasadę udostępniania jedynie kopii cyfrowych fotografii ze zbioru, a tylko w nielicznych, uzasadnionych przypadkach – oryginałów. Digitalizacja i udostępnianie kopii pozwala znacznie

**Podła do przechowywania zdjęć luźnych ze zbioru fotografii GKBZpNP (stan obecny), Warszawa, 2015 r.
Fot. Jerzy Sieradzki**

**Przykład sposobu zabezpieczania zdjęć luźnych – fotografie umieszczone w osobnych obwolutach z papieru bezkwasowego, Warszawa, 2015 r.
Fot. Jerzy Sieradzki**

ograniczyć korzystanie z nośników fizycznych, co umożliwiałoby właściwe zabezpieczenie i przechowywanie oryginałów oraz korzystnie wpływa na stan ich zachowania. Daje również sposobność jednoczesnego udostępniania tych samych materiałów wielu użytkownikom. Wykonany skan jest też kopią zabezpieczającą na wypadek utraty lub degradacji oryginału, a także pozwala na wielokrotne jego powielanie w przypadku licznych zamówień reprograficznych bez potrzeby każdorazowego poddawania go naświetlaniu.

Opracowywanie fotografii w cyfrowych bazach danych¹¹ musi być połączone z weryfikacją opisów sporządzonych przez aktotwórcę, ich poszerzeniem i dostosowaniem do obecnej terminologii historycznej i stanu wiedzy. Opisy wykonane przez pracowników GK często są bardzo ogólne, wręcz szczątkowe. Niekiedy bezkrytycznie powielają elementy propagandy (zarówno nazistowskiej, jak i powojennej) oraz nastawienia ideologicznego. Zdarzają się też błędy wynikające z ówczesnego stanu wiedzy lub błędnego rozpoznania zdjęć przez pracowników Komisji bądź osoby przekazujące¹². Niestety, obecnie bardzo często nie ma możliwości weryfikacji informacji zawartych w pierwotnych opisach. Spowodowane jest to brakiem materiałów porównawczych oraz niepełnej wiedzy o pochodzeniu, autorstwie i okolicznościach powstania odbitek oraz ich losach do momentu włączenia do zbioru.

Materiały niezewidencjonowane i nieopracowane przez aktotwórcę mogą tworzyć osobny zbiór posiadający własną ewidencję zgodną z zasadami przyjętymi w IPN bądź zostać umieszczone na końcu spisu jako kontynuacja ewidencji aktotwórcy. Problemem przy ich porządkowaniu i opracowywaniu jest zupełny brak wcześniejszej ewidencji oraz dokumentacji wskazującej na źródło i okoliczności ich pozyskania.

Digitalizacja zbioru i wprowadzanie kopii fotografii do baz cyfrowych ułatwia dotarcie wnioskodawcom do interesujących ich zdjęć. Zwiększa się w ten sposób ich dostępność, chociaż – co warto podkreślić – wiele z tych obrazów jest od dziesięcioleci wykorzystywanych do ilustracji problematyki II wojny światowej, niemieckiej okupacji Polski, Holocaustu i zbrodni niemieckich.

W przyszłości należałoby też rozważyć wyeliminowanie zbędnych duplikatów. Dotyczy to sytuacji, gdy fotografia zachowała się w kilku lub kilkunastu identycznych egzemplarzach, np. w seriach zdjęć przejętych po wojnie z zakładów fotograficznych, w których na życzenie zleceniodawcy wykonywano większą liczbę odbitek danej fotografii. Podobnie w przypadku, gdy obok pierwotnego zdjęcia w zbiorze zachowały się jego wtórne reprodukcje. Wydaje się, że niekiedy dalsze przechowywanie wtórników i duplikatów jest niepotrzebne, a ich eliminacja znalazłaby uzasadnienie w regulach przyjętych w archiwistyce.

¹¹ Obecnie zdjęcia opracowywane są sukcesywnie w bazie ZEUS, służącej do gromadzenia kopii cyfrowych obrazów i ich wielopłaszczyznowego, merytorycznego opisu. W przyszłości fotografie z omawianego zbioru będą także opisane w wyszukiwarce „Cyfrowe Archiwum”, która aktualnie umożliwia jedynie zamieszczenie opisu danej jednostki archiwalnej jako całości, bez możliwości zapoznania się z obrazem utrwalonym na poszczególnych zdjęciach. Planowane jest scalenie bazy ZEUS z „Cyfrowym Archiwum” i zaopatrzenie go – jako głównego narzędzia przy korzystaniu z zasobu Archiwum IPN – w moduł umożliwiający także przegląd materiałów wizualnych (tj. zdjęć, filmów).

¹² Przykładem może być fotografia przedstawiająca dwóch członków antyniemieckiego podziemia z bronią na ulicy (AIPN, GK 33002). Odbitkę Główna Komisja przejęła wraz z materiałami fotograficznymi dotyczącymi eksterminacji Żydów. Została opisana jako: „Dwaj powstańcy z bronią w rękę, IV 1943 r. Warszawa” i umieszczona w grupie tematycznej „Żydzi” pod hasłem: „Powstanie w getcie warszawskim”. W rzeczywistości jest to znane zdjęcie autorstwa Julii Pirotte, ukazujące francuskich powstańców (*maquisards*) w czasie wyzwolenia Marsylii w sierpniu 1944 r.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie
2972; GK 33002.

Opracowania

Gass I., *Zbiór fotografii GK Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytutu Pamięci Narodowej*, „Fotografia” 1988, nr 3/4.

Gass I., *Zbiór fotografii Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej*, „Archiwista” 1993, nr 88.

Stempowski T., Ślusarski K.W., *Wydzielony zbiór fotografii byłej Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2013, t. 6.

Ślusarski K.W., *Opracowanie, digitalizacja i udostępnianie zbioru fotografii Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej [w:] Archiwa – Historia – Pamięć. Bilans 15 lat działalności archiwalnej Instytutu Pamięci Narodowej*, red. J. Bednarek, R. Leśkiewicz, P. Perzyna, Łódź–Warszawa 2018.

Zbiór fotografii byłej Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej, t. 1: *Przegląd zawartości*, red. nauk. T. Stempowski, K.W. Ślusarski, Warszawa 2019.

Zbiór fotografii byłej Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej, t. 2: *Indeksy*, red. nauk. T. Stempowski, K.W. Ślusarski, Warszawa 2019.

STRESZCZENIE

Zbiór fotografii Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu jest jedną z najważniejszych kolekcji materiałów ikonograficznych ukazujących II wojnę światową na ziemiach polskich i popełnione na nich zbrodnie niemieckie. Tworzony był przez cały okres istnienia Głównej Komisji, która sukcesywnie gromadziła napływające do niej zdjęcia (zarówno w formie oryginałów, jak i reprodukcji). Przyjęte przez aktotwórcę zasady opracowania i ewidencji sprawiają, że wielkość kolekcji możemy tylko szacować na ok. 128 tys. zdjęć.

Stan zbioru w momencie przejścia go do zasobu archiwalnego IPN nie odpowiadał standardom opracowywania, przechowywania i porządkowania materiałów fotograficznych w archiwach. Podjęto zatem prace nad nadaniem zbiorowi nowego porządku, dokonano przepakowania i zabezpieczenia fotografii, oddzielenia zdjęć od zakwaszonych kart zabezpieczających. Fotografie zostały zdigitalizowane i obecnie są udostępniane jedynie w formie kopii cyfrowej. Sukcesywnie są też wprowadzane do bazy ZEUS – głównego narzędzia opracowywania cyfrowych kopii fotografii w Archiwum IPN. Podstawą przyszłej ewidencji zbioru będzie numeracja zdjęć nadana przez aktotwórcę, co pozwoli na uniknięcie czasochłonnej konkordancji oraz łatwiejsze dotarcie do fotografii i powiązanych z nią innych elementów (negatywów, karty zabezpieczającej, zapisków ewidencyjnych, dokumentów archiwalnych) z konieczności przechowywanych osobno.

Słowa kluczowe: archiwa, archiwalia, digitalizacja, ewidencja, fotografia, Główna Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, negatywy, opracowywanie, porządkowanie, zbiory archiwalne, zbrodnie niemieckie, II wojna światowa.

SUMMARY

The collection of photographs of the Main Commission for the Investigation of Crimes against the Polish Nation is one of the most important collections of iconographic materials depicting the Second World War on Polish territory and the German crimes committed there. It was generated throughout the entire period of the Main Commission's existence, which successively collected incoming photos (both in the form of originals and reproductions). The compilation and record-keeping principles adopted by the record creator mean that we are only able to estimate the size of the collection at about 128,000 photographs.

The condition of the collection at the moment of its acquisition into the INR archival repository did not meet standards for the compilation, storage and ordering of photographic materials in archives. Therefore, work was undertaken to give the collection a new system, and the photographs were repacked and secured, as well as being separated from the acidulated protective cards. The photographs were digitised and are now available only in the format of digital copies. They are also being successively entered into the ZEUS database – the main tool for compiling digital copies of photographs in the INR Archive. The foundation for future records in the collection will be the numbering of photographs assigned by the record creator, which will make it possible to avoid the time-consuming creation of concordances, as well as to facilitate access to photographs and other related elements (negatives, protective cards, record notes, archival documents), which of necessity are stored separately.

Keywords: archives, archival materials, digitalization, records, photography, Main Commission for the Investigation of Crimes against the Polish Nation, negatives, compilation, ordering, archival collections, German crimes, World War II.